

अन्तर्दृष्टि

छुवाछूतविरोधी आन्दोलनमा महाकवि देवकोटा

- किशोर बिश्वकर्मा

नेपाली साहित्यको कविता, काव्य, निबन्ध, कथाजस्ता फाँटमा आफ्नो विलक्षण प्रतिभालाई पस्कई सरस्वतीका बरदपुत्रका रूपमा आफूलाई प्रतिस्थापन गराउने महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको व्यक्तित्वले सिंगो नेपाली साहित्यलाई प्रभावित र प्रेरित गरेको छ। देवकोटाका प्रत्येक सृजनाले समाजलाई गोरटो प्रदान गरेको छ, मार्गदर्शन गरेको छ। मान्छेहरूको पीडा, वेदना र आँसुमा उहाँको व्यक्तित्व सदैव प्रफटित हुने गरेको छ।

कविता सृजना केवल कल्पनाको उडानमात्र होइन, मायाप्रीतिको गफ मात्र होइन, सुन्दर फूल मात्र होइन, खुला आकाश मात्र पनि होइन, जीवनको दुखाइ पनि हो - कविता। मान्छे-मान्छेको बीचबाट प्रतिध्वनित अन्तरव्यथाको आँसु हो - कविता, सामाजिक घात-प्रतिघातका दस्तावेज पनि हो - कविता। उत्पीडनविरुद्धको एउटा सशक्त आवाज बोल्नुपर्छ कवितामा। मान्छेमा चेतनाको लहर फैलाउँदै छुवाछूत, जातीय भेदको तिखो प्रहारबाट घाइते मान्छेको स्वाभिमान र सम्मानलाई जीवन्त तुल्याउन कविता अग्रगामी हुनुपर्छ। समग्रमा कविता जीवन हुनुपर्छ, कविता जीवनलाई सार्थक बनाउने एउटा सन्देश बन्नुपर्छ।

कविताभित्रका यिनै चेतना र चिन्तनका सुन्दर भावरूपलाई संयोजन गरी समाजलाई अग्रगति प्रदान गर्न नेपाली साहित्याकाशका महान् विभूति महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको काव्यसृजना प्रबल रूपमा अभिप्रेरित रहेको पाइन्छ। हिन्दुवादी संस्कार एवम् परम्पराभित्र हुर्केर पनि मानव-मानवबीचको अमिन्दो र अमानवीय व्यवहारप्रति आफ्नो असहमतिलाई सार्वजनिक रूपमा अभिव्यक्त गर्दै उनले समाजलाई छुल-अछूतको विभेद त्याग्न जुन युगान्तकारी सन्देश बाँडे त्यसले समाजभित्र अवश्य पनि नौलो श्वेतनाको बीजारोपण गरेको छ।

आजभन्दा ६७ वर्षअघि प्रकाशनमा आएको अत्यन्तै लोकप्रिय छण्डकाव्य 'मुनामदन'ले नेपाली समाजको छूत र भेदवादी मानसिकतालाई समतावादी चिन्तनतर्फ डोर्काउन प्रभावपूर्ण भूमिकाको निर्वाह आज पनि गरिरहेको छ।

'मानिस ठूलो दिलले हुन्छ, जातले हुँदैन' भन्ने महाकवि देवकोटाको यो शारवत कवितांश जनजीवनको गीत बन्न पुगेको छ, सामाजिक सुधारको एउटा दरिरो सोपान बन्न पुगेको छ। छुवाछूतको उत्पीडनबाट पीडित नेपाली समाजको विरुद्ध अग्रहार देखिसकेका देवकोटाले मान्छेको सौन्दर्यतालाई कहिल्यै पनि अनुहारमा खोजेनन्। मन नै सौन्दर्य हो। मन कुरूप पनि हो। मन ईश्वर हो, दानव पनि हो। मनको

सवेदनशीलता नै यथार्थमा मान्छेको चेतना हो, जीवन्तता हो। जातीय संस्कारले बेरिएर हाम्रो समाज मनले जवाब दिलाए अझै उठ्न सकेको छैन। ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, क्षत्रमा विभाजित मान्छेका सामन्ती तथा अमानुषिक मनहरू आज विधोलिएका छन्, अतालिएका छन्, आफ्नो कुरूपपनलाई सम्झिएर। मान्छे-मान्छेबीचको ठूलो-सानो, उच्च-नीच, छुल-अछूतको विभेदलाई विसारेर एक अर्कासाथै माया गर्न पाए कस्तो हुन्थ्यो? एक अर्काको दुःखमा सुस्केरा हाल्न पाए कस्तो हुन्थ्यो? महाकवि देवकोटाले मान्छेभित्रको मान्छेलाई जगाउन मन, भावना, चेतनाको सुन्दर आग्रह पोखेर दिलसम्म पुर्‍याइदिने एउटा महानतम योगदान आफैमा स्तुत्य छ। 'मुनामदन'भित्र सिंगारिएका त्यो छोटो दर्शनले जीवन अह्लाहित भएको छ, पुलकित भएको छ।

जातीय छुवाछूतविरुद्ध धेरै आवाजहरू पनि उठ्ने गरेका छन्। वेसुरा यी आवाजले मनमस्तिष्कलाई अझै स्पष्ट गर्न सकिरहेको छैन। छुवाछूतविरुद्ध नियम, कानून, आयोग बनिसकेका छन्। धेरै भाषणहरू पनि भईसकेका छन् तर समानताको कुनै आग्रह मनसम्म पुग्न सकेको छैन, मानवताको कुनै सन्देश गार्डसम्म पुग्न सकेको छैन।

मानवीय संवेदनाका अपरिमित उचाइमा बसेर महाकवि देवकोटाले समाजमा विद्यमान छुवाछूतजस्तो असभ्य परम्पराका विरुद्ध गरेको शंखनाद आज प्रत्येक मनमस्तिष्क, प्रत्येक गार्डघरमा प्रतिध्वनित भइरहेको छ। सान्चै भन्ने हो भने महाकविको सूक्ष्म अभिव्यक्ति जसले जातीय छुवाछूतको प्रताडना भोगिरहेका मान्छेहरूलाई शीतलताको अनुभूति गराइरहेको छ। छुवाछूत मुक्ति आन्दोलनको क्रममा महाकवि देवकोटाको भूमिका सिंगो सरकारको भन्दा प्रभावशाली देखिएको छ, वजनदार देखिएको छ।

नेपाली समाजलाई जातीय छुवाछूतको पीडाबाट उन्मुक्ति दिलाउन महाकवि देवकोटा एउटा आन्दोलन भएर उभिएका छन्। उनको एउटै काव्यात्मक अभिव्यक्ति जातीय छुवाछूतविरुद्धको सशक्त आवाज भएको छ। छुवाछूतप्रतिको सामाजिक हेराइमा कान्तिकारी परिवर्तन ल्याउन 'मुनामदन' भित्रको एउटा सानो कवितांशले जुन अतुलनीय भूमिका निर्वाह गरेको छ, त्यो नेपालको दलित आन्दोलनकै महत्वपूर्ण, सकारात्मक एवं प्रभावपूर्ण परिच्छेद भएको छ।

'मानिस ठूलो दिलले हुन्छ, जातले हुँदैन' यथार्थमा यो पक्तिले मानव जीवनलाई पूर्णता प्रदान गरेको छ, शोषणरहित समाजको परिकल्पना समेटिएको छ। यो पक्तिभित्रका शारवत सत्यको अनुसरण र अनुगमनबाटै मानवजीवन धन्य र सार्थक हुनसक्छ।

जीवनको आग्रह भात-पानीमात्र होइन। जीवन त एउटा अनुभूति हो- आत्मसम्मानको, आत्मगौरवको। केवल जिउनुमा नै जीवनको कुनै अर्थ रहँदैन। गतिहीनता, जीवनको अन्त्य हो। जीवन गतिमान हुनुपर्छ। परिस्थितिको अनुकूल जीवनको लक्ष्य होइन, जीवनको अनुकूल परिस्थितिलाई ढाल्ने जीवनको लक्ष्य हुनुपर्छ। आफ्नो मानवोचित हक, अधिकारको खोजी आफै गर्नुपर्छ। यसका लागि प्रतिबद्ध भएर पीडित पक्ष आन्दोलित नभएसम्म हकअधिकारका धुरा एकादेशको कथाजस्तै हुनसक्छ। महाकवि देवकोटाले यिनै परिवेशका पात्रहरूलाई जगाउने र हिँडाउने आफ्नो दायित्वलाई इमानदारीका साथ निर्वाह गरेको पाइन्छ।

परम्परावादी हाम्रो सामाजिक मान्यताले मानिसमानिसबीच पैदा गराएको विभेदले अमानवीय चिन्तनलाई पोषण गरिरहेको छ। धर्म र परम्पराको नाममा मान्छेको अधिकार र सम्मानलाई कुण्ठित गर्ने यस्ता मानसिकताविरुद्ध महाकवि देवकोटा आफ्ना विद्रोही स्वरहरू वि.सं.२००५ सालतिर नै पोखेर सामाजिक समानताको शंखनाद गरेका थिए। सामो भ्रयाउरे कविता 'पहाडी पुकार'मा महाकवि देवकोटा आफ्नो कान्तिकारी अवधारणा यसरी व्यक्त गर्छन्- 'मानिस हुँ भने मानिसभै जिउँ' मानिसको हक सिउँ।' समाजभित्रका विकृति, विसंगतिका विरुद्ध विचारशील आन्दोलन साहित्यकारको दायित्व र धर्म पनि हो। राष्ट्र कहाँ दुब्लो छ? समाज कहाँ घाइते भएको छ? मान्छे कहाँ लडेको छ? त्यसको स्पष्ट खोजी र पहिचान गरी विवेकशील विचारको प्रवाहबाट राष्ट्रिय जीवनका तमाम कमजोर पदाललाई तथ्याउन सकिन्छ। महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले राष्ट्र, समाज र पीडित जनताप्रतिको आफ्नो दायित्वलाई इमानदारीका साथ परिपालन गरेका छन्। देवकोटाले जातीय छुवाछूतविरुद्ध थारै लेखे तर ती उनका थारै शब्दले सहस्र आवाजलाई समेटेको छ, सहस्र विचारलाई प्रभावित पारेको छ। नेपालको दलित आन्दोलनमा महाकवि देवकोटाको भूमिका अग्रस्थानमा रहेको छ।